

Розвиток класифікації культурної флори у ХІХ сторіччі вітчизняними вченими

На початку ХVІІІ сторіччя в описовій ботаніці панував страшенний хаос, із часом фактичний матеріал став настільки громіздким, що без певної системи не можна було з ним розібратись. Систематизація (класифікація), необхідна при будь-якому дослідженні світу, стала нагальною потребою. Перш за все завдяки роботам Джона Рея, Турнефора і Карла Ліннея система рослинного світу почала швидко розвиватись. Західноєвропейські вчені набагато випередили на той час розробку ботанічних питань порівняно з Росією. Як зазначає сучасний вчений, «Культурная отсталость России столь явно препятствовала поступательному развитию промышленности, торговли, финансов страны, что правительство вынуждено было подумать о создании новой системы народного просвещения» [1, с.16].

В.І.Вернадський вважав, що саме «Петр I ввел русское общество и русскую государственность в творческую научную работу», «положил прочное начало научной творческой работе нашего общества» [2, с. 217]. Західні вчені, яких далекоглядно запросив у Росію Петро I, своїми трудами дали поштовх до подальшого розвитку науки. «Благородные уроженцы мелких немецких государств и кантонов Швейцарии — академики ХVІІІ века — "немцы", отдавшие лучшие свои силы и всю энергию новой родине, многочисленные "немцы" — любители и наблюдатели природы среди врачей, аптекарей и т.д., проникшие в самые глухие захо-

лустья тогдашней России, — создали уже в ХVІІІ веке нашу неразрывную связь с вековой культурой Запада» [3, с.176].

Створенню наукової біологічної школи сприяли роботи видатних вчених-іноземців Палласа, Фішера, Гофмана, Гольдбаха, Регеля, Стевена, Бессера, Траутфеттера. «Они остались в новой родине, слились и сроднились с русским обществом и в семьях создали традиции и связи с прошлым Западной Европы» [3, с.176].

Приємно відзначити, що у розвитку природознавства провідну роль зіграли й наші співвітчизники-українці — Іван Олексійович Двігубський і Михайло Олександрович Максимович, які багато років свого життя віддали Московському університету, служінню науці.

Відмінною рисою, характерною для більшості вітчизняних ботаніків того часу, було те, що вони, хоча і поділяли ботаніку на чисту і прикладну науку [4, 5], але завжди у своїх працях з'ясовували шляхи походження культурних рослин, намагалися їх класифікувати і визначити їх відношення до видів диких рослин.

Іван Олексійович Двігубський уклад перший визначник дикорослої флори Московської губернії російською мовою [6], а також визначник вітчизняних лікарських рослин, склав енциклопедію практичних відомостей по сільському господарству в 12 томах. Велике значення мали його підручники і посібники з ботаніки, зоології, технології і фізики, що довгий час ви-

користувалися студентами. Діяльність Двігубського одержала високу оцінку: він був удостоєний звання почесного члена Московського університету (1833), орденів Св.Володимира IV ст. і Св.Анни II класу, багатьох імператорських нагород.

Велике значення для розвитку науки мав журнал, що видавався ним з 1820 по 1829 р. «Новый магазин естественной истории, физики, химии и сведений экономических». Сюди увійшло багато оригінальних статей самого Двігубського, Максимовича та інших.

Іван Двігубський говорить про необхідність поділу «разностей» з нижчої систематичної групи на «достойные внимания» й такі, які «не заслуживают дальнейшего внимания» [7, с.206—207]. «Разности, состоящие только в цвете, нам важны ибо они опять легко переменяются» [7, с.217—218]. Двігубський пропонує виділити з «разностей» всі природньо створені сорти, до яких він відносить і «уродов». Ці погляди на той час були досить прогресивними. Коли І.О. Двігубський став ректором Московського університету, він помітив молодого Михайла Максимовича, якого призначив вести всю роботу з ботаніки. Тоді і розкрився талант останнього як ботаніка. Крім вивчення місцевої флори, велику зацікавленість приділяв Михайло Максимович ботанічному саду в Гореньках. Вже тоді він розумів важливість вирощування рослин за межами їх природного ареалу для їх детального вивчення як фахівцями, так і студентами. На формування М.Максимовича як ботаніка вплинули такі відомі на той час фахівці, як професори Г.Ф.Гофман і В. Фішер.

Завдяки сильній науковій підготовці та надзвичайній працездатності

Михайло Олександрович Максимович зробив великий внесок у розробку системи рослин, а також розуміння терміну «сорт». У своїй відомій праці «Систематика растений» він висловлюється проти штучності систем рослин, яку намагались продовжувати західноєвропейські систематики у вигляді сходів і прямої лінії. «Такая система есть просто мечта несбыточная, ибо столь строгой постепенности в природе не находится». І водночас він визнає, що в системі Ліннея та його попередників є «нечто истинное, естественное, остающееся для системы вообще» [8, с. 9].

Максимович коротко, але цілком правильно висловлює свою точку зору на хід еволюції рослинного світу. Головним фактором появи «разностей» (*Varietas*) Максимович вважає вплив умов вирощування. Різні рослини плодкових і квітникових він називає сортами. *Varietas* («разності») об'єднують не тільки випадкові та перехідні форми, але й постійні, які передаються у спадок (тобто породи), тому їх не можна називати словом «виродок», що означає випадкове відхилення.

При визначенні «разностей» Максимович відрізняє «постійні» та «мінливі» ознаки. Він звертає увагу на те, що зміни виду є обов'язковою умовою його життя, що «в природе не бывает и двух особей точь в точь одинаковых», що різні зовнішні умови змінюють рослини. Клімат і ґрунт є природними утворювачами «разностей». «Но еще более разнообразится вид от искусственного воспитания (*cultura*), когда растения возвращаются в неестественных обстоятельствах. Такого рода разности составляют предмет и заботу садоводства, цветоводства и огородничества». Максимович пише, що розмноження таких «произведенных

воспитанием разностей» може проходити лише вегетативно (живцями, щепленням, цибулинами, відсадками), при посіві насінням ознаки цих «разностей» зникають. При цьому відмічає, що гарний догляд і удобрені ґрунти сприяють збереженню цінних ознак, як то смак, соковитість плодів і т.п., поганий догляд, навпаки, сприяє процесу здичавіння «разностей». Він вірно говорить про можливість спадкового закріплення «разностей»: «... есть еще разности вида давне-происшедшие, через многие поколения продолжавшиеся (вероятно, при одних и тех же условиях внешних) и до того усвоившиеся растением, что сделались наследственными и размножаются не только посредством стана, но и семенами». Это уже «как бы второстепенные виды (subspecies Link.) и называются породами» [8, с. 56].

Він правильно розуміє і гібридизацію. Гібриди Максимович називає «помесями (plantae hybridae)». «Когда женский пол одного вида оплодотворяется мужским полом другого, то происшедший из того зародыш вырастает в растение новой формы, средней между растениями его произведшими» [5, с.59]. Він добре розуміє, що розмножувати гібриди, щоб зберегти їх якості, можна тільки вегетативно. М. Максимович повідомляє про можливості одержан-

ня міжвидових і навіть «межродових помесей», наводячи для прикладу гібрид *Veronica hybrida* від схрещування *Veronica* і *Verbena*. Максимович вказує на широке поширення явища гібридизації в процесі видоутворення: «... как большое разнообразие видов происходит от видоизменения самих помесей, от смешения самих разностей, особенно в садах, где столько представляется для того случаев» [8, с.60].

Максимовичу належить і переклад латинського слова «individuum» російським словом «особь»; останнє він широко використовує у своєму творі. З тих пір термін «особь» назавжди ввійшов у вживання в ботанічній літературі.

Максимович піднімає проблему створення природної системи, розробляє питання, пов'язані з видоутворенням, і приходить до висновку, що шляхи утворення нових видів як у природі, так і в культурі однакові. А відбувається це під впливом зовнішніх умов і в результаті гібридизації.

У своїх роботах вітчизняні ботаніки користувалися системами Турнефора і Ліннея як найкращими відомими на той час системами рослин, прагнули до створення нових природних систем [8—10]. При цьому вони цілком вірно вважали, що тільки таким шляхом можна з великим успіхом розвивати прикладну ботаніку.

1. Яковкина Н.И. История русской культуры: XIX век. — СПб.: Изд-во “Лань”, 2000.
2. Вернадский В.И. Труды по истории науки.— М.: Наука, 2002.
3. Вернадский В.И. Публицистические статьи. — М.: Наука, 1995.
4. Двигубский И. Начальные основания естественной истории растений. — М., 1823. — Ч.1.
5. Максимович М. Основания ботаники. Ч. 1. Органология. — М., 1828. — 130 с.
6. Двигубский И.А. Московская флора, или описание растений дикорастущих в Московской губернии. — М.: Университетская типография, 1828.
7. Двигубский И. Начальные основания ботаники. — М., 1805.
8. Максимович М. Систематика растений. — М., 1831. — 60 с.
9. Максимович М. Нечто о естественной системе растительного царства аналитической // Новый магазин естественной истории. — М., 1825. — 28 с.
10. Максимович М. О системах растительного царства. — М., 1827. — 79 с.